

HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE BİR DEĞER SİMGESİ OLARAK BEDEN VE MAHREMİYETİ

Huriye MARTI*

ÖZET

Hiz. Âdem ve eşinin, işledikleri hata sonucu mahrem yerleri ortaya çıkınca cennet yaptıklarıyla örtünmeye çalıştıkları düşünüldüğünde, beden mahremiyetine dair ilk algının insanla yaşıt olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın, diğer canlılarda görülmemesi anlamında "doğal" olmayan bir tarzda bedenini gizlemesi, bunun tabii ihtiyaçların ötesinde, duygu ve düşünce dünyasında ortaya çıkan bir "değer" yargısına tekabül ettiğini göstermektedir. Örtü ile beden bir kısmını kapatmak, salt fiziksel bir çabaya değil, insanın kendini gözlerden ve bilgiden uzak tutarak bir anlamda sosyal paylaşımına kapatmasına işaret etmektedir. Her örtünme, aynı zamanda kişinin kendine özgü bir sosyal mekân teşekkül ettirmesi ve başkaları ile arasına mesafe koymasındır. Bu mesafe sayesinde dış etkilere maruz kalmaktan kurtulan birey, diğerleriyle iletişiminin formuna kendisi karar verecek şekilde "özgürleşmekte"dir. Dolayısıyla beden mahremiyeti, aslında bedeni bir simgeye dönüştürme eylemidir. Zira beden, beden mahremiyeti sayesinde, salt beden olarak değil, bir tür üst değerlerin yani hassas duygu, düşünce ve inançların sığınağı olacak şekilde simgeleşmektedir.

Bu makalede yukarıda ele alınan düşünsel çerçevenin Kur'an ve Sünnet tarafından nasıl şekillendirildiği ele alınmakta, tarih boyunca izi sürülen "olumsuz beden" algısının aksine, İslâm'ın "en güzel şekilde yaratılarak insana emanet edilen değerli beden" algısına dair argümanları incelenmektedir. Nasslarda beden mahremiyetinin "gören" ve "görünen" açısından iki farklı bağlamda ele alınması, ahlâkî ve hukukî yönden bir sorumluluk alanı oluşturması ve cinsiyet hatta yaş gibi ayrımlar tanımayan niteliği, makalenin diğer konularındır.

Anahtar Kelimeler: Beden, mahremiyet, örtü, örtünme, hadis

BODY AND BODY PRIVACY AS A VALUE SYMBOL IN PROPHET MUHAMMAD'S HADITHS

It is possible to say, the first sensation about body privacy had the same age with the mankind when Prophet Adam and his wife tried to cover their private places appeared due to their mistakes. Body concealing of a person in an "unnatural" manner since not seen in other living beings corresponds to a "value" judgment taking shape in sensation and thinking world beyond his natural needs. Covering a part of the body with a cloth does not point out to a purely physical effort but keeping himself away from information and secluded in a sense of no social

* Dr., Selçuk Ü İlahiyat Fak. Hadis Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, hmarti@selcuk.edu.tr.

sharing. At the same time, a person's each covering is the formation of a distinctive social place for himself and making himself "the other" by forming a distance with the others. By the help of this distance, the individual escapes from being subjected to external effects and becomes "free" as he can decide the form of communication with the others. Therefore, body privacy is actually the transformation action of body into a symbol. Because body is not symbolized as a pure body but as the sensation, thought and belief shelter of top values.

In this paper, the abovementioned intellectual frame is taken into consideration as how it has taken shape by the help of Koran and Sunna, and the Islamic arguments concerning "valuable body created in a most beautiful manner and entrusted to person" sensation were examined in opposition to "negative body" sensation traced throughout the history. The consideration of body privacy of people in two different terms "seeing" and "being seen", the formation of a responsibility area related to morality and law aspects and the characteristic of body privacy not accepting any sexual and also age distinctions are the other subjects of the paper.

Key Words: Body, privacy, covering, hadith.

GİRİŞ

Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın, işledikleri hata sonucu mahrem yerleri ortaya çıkınca cennet yapraklarıyla örtünmeye çabaladıkları¹ düşünüldüğünde, beden mahremiyetine dair ilk algının insanla yaşıt olduğunu söylemek mümkündür. Bu tecrübe ile insan, "örtünme" gibi tamamen kendine has yeni bir olgu ile tanışmış ve diğer canlılarda görülmemesi anlamında aslında "doğal" olmayan bir tarzda bedenini gizlemeye başlamıştır. O halde beden mahremiyet taşıması, tabii ihtiyaçların ötesinde, insanın duyu ve düşünce dünyasında şekillenen bir "değer" yargısına tekabül etmektedir.

Beden mahremiyeti denildiğinde örtünün akla gelmesi, birtakım soruları da beraberinde getirmektedir: Mahremiyet sadece örtü ile vücudun kaplanması gibi fiziksel bir anlam mı taşımaktadır, yoksa insanın kendini gözlerden ve bilgiden uzak tutarak bir anlamda sosyal paylaşımına kapatmasını mı simgelemektedir? Örtünün simgesel anlamı öne çıkarıldığında, her örtünme aynı zamanda kişinin kendine özgü bir sosyal mekân teşekkül ettirmesi anlamına gelecek, böylelikle beden mahremiyeti toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olacaktır.

Diğer taraftan, "örtünme davranışının altında beden sahibi olma iddiasının mı, yoksa bir emaneti koruma kaygısının mı yer aldığı" sorusu da irdelenmelidir. Zira bu soruya verdiği cevap, insanın bizzat bedeni ile olan ilişkisine yön vermektedir. Bedenini emanet olarak değerlendiren ile mülk olarak kabul eden arasında, ona ait mahremiyet sınırlarını belirleme noktasında bariz farklılıklar ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla beden mahremiyeti, sosyolojik boyutu kadar, kişisel inanç ve kabulleri yansımasıyla psikolojik bir boyuta da sahiptir.

¹ A'râf 7/22.

Kur'an ve hadisler, hem hayâ gibi "giyinen kişiden başkalarına", hem de gözlerini sakınmak gibi "başkalarından giyinen kişiye" yönelik olmak üzere iki farklı açıdan beden mahremiyetini anlamlandırmaktadır. Bu durum mahremiyet algısının "görünen" ve "gören" bakımından farklı sorumlulukları da beraberinde taşıması, bir başka deyişle, ahlâkî bir alandan hukukî bir alana kayması ile sonuçlanmaktadır. Beden mahremiyetine dair söz konusu alanlarda sünnetin sunduğu perspektifi incelemenin ilk adımı olarak, beden algısına yer vermek anlamlı olacaktır.

I- İNSANIN BEDEN ALGISININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

İnsanın madde ile ilişkisinin sürekli dönüşüm geçirmesi, maddesel varoluşunu temsil eden bedenine dair algısının da tarih boyunca olumlu ile olumsuz arasında gidip gelen bir seyir izlemesine sebep olmuştur. Bedene dair; ruhun evi ya da hapishanesi, aklın zıttı ya da çelişği, haz ve acının kaynağı, benlik tasarımının ve sosyal kimliğin vazgeçilmez ögesi gibi tanımlamalar getirilmiş,² edebî, dinî, felsefî, tıbbî yaklaşımlar geliştirilmiştir. Kimi zaman süslenen ve şımartılan beden, kimi zaman üst idealler nedeniyle kısıtlanmış, aç bırakılmış, terbiye edilmiştir.³

Antik Çağların bedeni güç ve cesaret simgesi kabul eden "estetige odaklanmış" algısı, Orta Çağ'da ruh ile beden arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde Batı medeniyeti, bedeni bir "yük" olarak tasavvur edip horlamakta; onun doğal ihtiyaç ve arzularını tatmin etmeyerek çileci bir terbiye usulüyle acı çekmesine, eziyet ve hatta işkenceye maruz kalmasına müsaade etmektedir. Zira bu sayede şeytanın mekânı olan günahkâr bedenin arınacağına ve ruhun yüceleceğine inanılmaktadır. Bir taraftan Hz. İsa'nın "bedene bürünmüş Tanrı" olduğuna inanarak bedene kutsallık atfederken, diğer taraftan onun çarmıhta acı çeken bedeni ile olumsuzluğu zirveye taşıyan bu paradoksal yaklaşım, Aydınlanma Dönemi'nde yerini akıl-beden ilişkisine bırakacaktır. Artık beden, aklın hâkimiyetindeki bir "makine" olarak değerlendirilmekte ve tıbbî gelişmelerin de etkisiyle aklın inceleme alanı kabul edilmektedir. Bedeni matematiksel bir yaklaşımla ele alan "cogito" merkezli bu bakış, bir süre sonra bedenleri denetlemeye ve kamusal aklın temsilcisi olarak devletin beden üzerindeki tahakkümüne dönüşecektir. Modern çağın beden algısı ise, söz konusu tahakkümü sona erdirerek bedeni bireye ait kılma çabasıyla şekillenmiştir.⁴

Bedenin aidiyeti sorunu da zihinleri meşgul etmiş, krallıklar döneminde krala veya toprak sahibine ait olan insan bedenleri, "Bedenimiz bizimdir" sloganıyla yola çıkan akımların ardından, insan haklarının da üst değer olarak kabul

² Yıldırım, *Batı Sanatında İnsan Bedeni ve Değişen Anlamı*, s. 5-6.

³ Şişman, *Emanetten Mülke -Kadın Bedeninin Yeniden İnşası-*, s. 34.

⁴ Beden algısının detaylı tarihçesi için bkz. Şişman, *Emanetten Mülke*, s. 14-32; Yıldırım, *Batı Sanatında İnsan Bedeni ve Değişen Anlamı*, s. 30-79.

edilmesiyle, kişiye ait kabul edilmiştir.⁵ Post-modern dönemde ise, her ne kadar bireyin kendi istek ve kararları doğrultusunda bedeni üzerinde söz sahibi olduğu söylene de, yönetimler tarafından biyosiyaset aracılığı ile bedenlerin “denetlen-diği ve disipline edildiği” savunulmaktadır.⁶

Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde, henüz risalet ile tanışmamış olan Arap toplumunun beden algısı hakkında olumlu cümleler söylemek zordur. Öncelikle kölelik sistemi, aidiyet meselesinde son sözü söyler durumdadır. Kadının varlığı, bedeniyle ve ruhuyla bir bütün olarak değer ve saygıdan mahrumken,⁷ kimi zaman yeni doğmuş bedeni gömülerek ortadan kaldırılabilir. ⁸ Uhud günü müşrikerin yaptığı gibi,⁹ savaşta öldürülen insan bedenlerine müsle¹⁰ uygulanması yaygındır.¹¹ Kendi bedenleri konusunda ilgisiz ve duyarsız davranan bu insanlar, taştan yapılmış kutsal bedenlere taparken, ideallerindeki bedeni onlarda şekillendirmekteydiler.

Vahyin gelişi ile birlikte pek çok hususta olduğu gibi insan bedenine dair kabullerde de değişim ve dönüşüm kaçınılmaz olmuştur. Çünkü Kur’ân, bedeni her şeyden önce Yaratıcı’nın varlığı konusunda bir “ayet” olarak ele almıştır: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”¹² ; “O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”¹³ Meleklerine hitaben “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin”¹⁴ buyuran Allah, insan bedenini topraktan var etmiştir.¹⁵ Bedenin ebedî olmadığı¹⁶ ve bir gün ölümü tadacağı¹⁷ vurgusu, ölümle ruhumdan ayrılan beden tekrar aslı olan toprağa döneceği gerçeği ile pekiştirilmektedir.¹⁸ Ancak kıyametin kopmasıyla beden için yeni bir dönem başlayacak, her ne kadar ufalanmış kemiklerin, lime lime olmuş ve toprağa karışmış etlerin tekrar bir beden

⁵ Söz konusu Feminist akımlar ve beden algısının dönüşümündeki etkileri hakkında bkz. Şişman, *Emanetten Mülke*, s. 39 vd.

⁶ Sennett, *Ten ve Taş – Batı Uygarlığında Beden ve Şehir-*, s. 21; Şişman, *Emanetten Mülke*, s. 30-31.

⁷ Buhârî, Libâs, 31; Müslim, Talâk, 34.

⁸ Kız çocuklarını gömme konusunda Kur’an ve Sünnetin yasaklamaları için bkz. En’âm 6/140, 151; İsrâ 17/31. Buhârî, Edeb, 20, İman, 11; Müslim, İman, 141.

⁹ Buhârî, Cihâd, 12; Tirmizî, Cenâiz, 31; Nesâî, Cenâiz, 12.

¹⁰ Gözlerini oyup kulak, burun ve dudaklarını kesme işi.

¹¹ Hz. Peygamber’in müsle konusundaki yasaklamaları için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 82, Hudûd, 3; Tirmizî, Diyât, 14.

¹² Rûm 30/22.

¹³ Mü’minûn 23/78. Ayrıca bkz. Ahkâf 46/26; Mülk 67/23.

¹⁴ Hicr 15/28-29.

¹⁵ Fâtır 35/11. İnsan bedeninin yaratılışı ve ruh ile canlılık kazanması konusunda bkz. Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s. 59-84.

¹⁶ Enbiyâ 21/8.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/185; Ankebût 29/57.

¹⁸ Tâhâ 20/55; Hacc 22/5.

haline gelmeleri kimileri için imkânsız görünse de,¹⁹ bütün bedenler yeniden yaratılacaktır.²⁰ Allah'ın, bir benzeri daha bulunmayan parmak uçlarındaki en ince izlere varana kadar her bedeni bir kez daha yaratacağını ilan eden Kur'an,²¹ ruhların bedenlerle tekrar eşleştirileceğini haber vermektedir.²²

İslâm düşüncesinde bedenın ruha ev sahipliği yapması, Hıristiyan geleneğindeki olumsuz kanaatin aksine, ona bir değer kazandırmaktadır. İnsan, bedenine iyi davranmak, onu korumak, ihtiyaçlarını gidermek ve iyi işlerde kullanmakla yükümlüdür. Bu durum Hz. Peygamber'in, *"Bedeninin senin üzerinde hakkı var!"*²³ sözünde en özlü ifadesini bulmaktadır. Kur'an, bedenın temizliği,²⁴ dinlenmesi,²⁵ temiz ve yararışlı gıdalarla beslenip,²⁶ zararlı gıdalardan uzak tutulması,²⁷ kulluk yolunda istihdam edilmesi²⁸ hususlarında uyarılarda bulunurken; Rasûlullah, hayatı boyunca bedeniyle barışık olmanın örneğini sergilemiştir. Bu barışın belki de ilk adımı, Allah'ın kendisine verdiği bedene razı olma ve sağlık gerekçesi olmaksızın onda kalıcı değişiklikler meydana getirmemektir.²⁹ Sonrasında el, yüz ve diş temizliği,³⁰ saç ve tırnak bakımı³¹ gibi bedene ait her türlü ayrıntı konusunda ashabını tek tek uyan Hz. Peygamber'in, en geç haftada bir defa yıkanmayı, 'Allah'ın bütün kulları üzerindeki bir hakkı' olarak vasıflandırması, öngörülen hassasiyetin derecesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³²

Hz. Peygamber'in öğretilerinde, ruhun yücelmesi için bedene işkence etmek, onu temel ihtiyaçlarından mahrum bırakarak örselemek söz konusu değildir. Öyle ki, ibadet ederken bile bedenın huzuru gözetilmeli, ihtiyaçları geciktirilmeden giderilmelidir. *"Akşam yemeği hazırsa ve namaz için de vakit gelmişse, önce yemeği yiyin."*³³ *"Namaz kılarırken uyku bastırıldığında gidip, biraz uyuyun."*³⁴ *"Tuvalet ihtiyacımız olduğunda namazdan önce onu giderin."*³⁵ gibi hadisler, bedenın önceliklerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Sonuçta beden, *"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"*³⁶ buyuran Allah'ın insana emaneti olarak değerlendirilmekte,

¹⁹ Mü'minûn 23/82; Neml 27/67; Yâsîn 36/78-79.

²⁰ Bakara 2/28; Şuarâ 26/81; Secde 32/11.

²¹ Kıyâme 75/4.

²² Tekvîr 81/7. Ruh-beden ilişkisi açısından yeniden diriliş konusunda bkz. Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s. 165-204.

²³ Buhârî, Savm, 51; Müslim, Sıyâm, 182.

²⁴ Mâide 5/6.

²⁵ En'am, 6/96; Yûnus, 10/67; Kasas, 28/73.

²⁶ Bakara, 2/168, 172; Mâide, 5/88; Nahl, 16/114; Tâ-hâ, 20/81.

²⁷ Bakara, 2/172-173; Maide 5/3, 90.

²⁸ Bakara, 2/183-184; Hac, 22/27-30; Ankebût, 29/45.

²⁹ Buhârî, Libâs, 83; Müslim, Libâs ve Zînet, 119; Nesâî, Zînet, 24.

³⁰ Buhârî, Cuma, 8; Bed'ü'l-Halk, 11, Vudû, 26; Müslim, Tahâre, 42, 47, 87.

³¹ Buhârî, İsti'zân, 51; Müslim, Tahâre, 51; Nesâî, Zînet, 20, 29; Muvatta', Şa'r, 2.

³² Buhârî, Cuma, 12; Müslim, Cuma, 9.

³³ Buhârî, Et'ime, 58; Müslim, Mesâcid ve Mevziu's Salât, 64.

³⁴ Buhârî, Vudû, 53; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ, 222.

³⁵ Muvatta', Kasru's-Salât, 17; Tirmizî, Tahâre, 108.

³⁶ Tîn 95/4.

aynı güzellikte O'na iade edilmesi beklenmektedir. Zira Hz. Peygamber, insanın kıyamette 'bedenini nerede ve ne için yıprattığı' sorusunun cevabını ve hesabını vermeden bir adım bile atamayacağını belirtirken;³⁷ Kur'an, o gün her organın ömür boyu yaptıkları hakkında konuşturulacağını söylemektedir.³⁸

Kişinin kendi bedeni ile ilişkisini düzenleyen tüm bu ahlâkî ve hukukî kuralların ardında, sağlıklı bir beden algısı oluşturma amacı yatmaktadır. Böyle bir algının yansımaları arasında bedenin örtülmesi de yer almaktadır. Yani bedene yüklediğimiz anlam doğrultusunda beden, kendi içinde 'mahrem' ve 'mahrem olmayan' şeklinde iki farklı değer taşımaya başlamaktadır. Dolayısıyla bedenin her şeyden önce kendine özgü yanları olan bir "mekân" şeklinde tasarlandığını ve mahremiyet dediğimiz olgunun, bu mekânın 'özel' ve 'genel' şeklinde ikiye bölünmesini gerektirdiğini söylemek mümkündür. Geldiğimiz bu noktada kısaca mahremiyet olgusu üzerinde durmak gerekli görünmektedir.

II- MAHREMİYET DUYGUSUNUN DİN İLE GELİŞİMİ

Mahremiyet anlayışının zamana ve kültüre göre gösterdiği derin değişiklikler yanında, aynı günü ve kültürü paylaşan insanlar arasında bile farklılık arz etmesi, kavramın tanımlanmasını ve sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir.³⁹ "Mahrem" sözcüğü, gizliliğe, aile hayatına, kadının sahasına ve yabancıların bakışlarına yasaklanan şeye ilişkindir.⁴⁰ Arapça H-R-M kökünden türeyen mahrem kelimesi, "haram, şeriatın yasak ettiği şey" ve "birbiriyle evlenmesi dinen yasaklanmış akraba" anlamına gelmektedir.⁴¹ Kelimenin diğer anlamları; "sami mi", "içli dışlı", "herkesçe bilinmemesi icap eden", "söylenmeyen", "gizli, sır vasfı olan", "sır saklanmayan yakın kimse, sırdaş" ve "yabancı erkek tarafından görülmesi caiz olmayan" şeklinde sıralanmaktadır.⁴² Kısaca "mahrem oluş" şeklinde ifade edilebilecek olan mahremiyetin ise, "kişilerin yalnız başlarına kalabildikleri, başkalarıyla hangi koşullarda ilişki içerisine gireceklerine kendilerinin karar verebildikleri alan" şeklinde tanımlanması⁴³ konumuz açısından yeterlidir.

Mahremiyet, sosyal faktörlerin etkisiyle şekillenen dinamik bir olgudur. Dolayısıyla sosyo-kültürel, ekonomik, dinî ve siyasî alanlarda yaşanan değişimlerin, özünde mahremiyeti dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.⁴⁴ Genel hatlar-

³⁷ Dârimî, Mukaddime, 45; Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 1.

³⁸ Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20-21.

³⁹ Çelikoğlu, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, s. 1. (Adı geçen yüksek lisans tezinin yayınlanmış metni için bkz. *Mahremiyet -Kişiyeye Ait Özel Alan Tartışmaları-*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2008)

⁴⁰ Göle, *Modern Mahrem -Medeniyet ve Örtünme-*, s. 20.

⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III/222; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X/847.

⁴² Doğan, "Mahrem", *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 729; Devellioğlu, "Mahrem", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 569; Öğüt, "Mahrem", *DİA*, XXVII/ 388-389.

⁴³ Çelikoğlu, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, s. 8. Diğer tanımlar için bkz. age, s. 6-8.

⁴⁴ Çelikoğlu, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, s. 2.

la söylemek gerekirse, Batı kültürünün mahremiyet konsepti "dokunulmazlık" üzerine kurulmuşken, Doğu kültürününki bunun hayli ötesinde "görünmezlik" üzerine inşa edilmiştir. Batı uygarlığı, bedenin mahremiyetini onun kamusal alanda dokunulamaz olması ile güvence altına alırken, Doğu toplumlarında mahremiyet, "mahrem olanın ötekinin bakışından saklanması, ötekinin bakışına kapalı tutulmasıdır." Dolayısıyla Batı kültüründe mahremiyetin sınırı yakından başlarken, Doğu kültüründe bu sınır uzaklaşmaktadır.⁴⁵

Mahremiyet duygusunu tecrübe ettiklerinde Hz. Âdem ve eşinin ilk reflekslerinin örtünme olduğunu girişte söylemiştik. Bu durum, çıplaklıktan dolayı yaşanan bir utanca ve aralarında bir mesafe açma gayretine işaret etmektedir ki, tarih öncesi dönemlerden itibaren bilinen bütün toplumlarda bir şekilde örtünme pratiğinin yer almasına sebep olan da etnik ve coğrafi bir ayırım tanımayan bu fitrî duygudur. Beden için bir mahremiyet alanı tesis etmenin/örtünmenin evrensel oluşunu Allah'la ilintilendirmek ise, yanlış olmayacaktır. Zira Hz. Peygamber'in ifade ettiğine göre, bu davranışın altındaki hayâ duygusu imanî bir durumdur⁴⁶ ve Yaratıcı'dan beslenmektedir: "*Allah halimdir, hayâ sahibidir, kusurları örter. Hayâyı ve örtünmeyi sever.*"⁴⁷

Genel anlamda kaosun hüküm sürdüğü, baskın ve yağmanın yaşam tarzı olduğu cahiliye toplumunda, insanların mahremiyete ve örtünmeye itina göstermelerini beklemek anlamsız olacaktır. İbadet maksadıyla Kâbe'yi tavaf ederken bile çıplaklığı garipsemeyen⁴⁸ bu insanlara bedenin saygınlığı konusunda öğretilen ilk dinî esaslar, mahremiyet algısını güçlendirmeye yönelik olmuştur. Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile evlendiği gün, düğün yemeğinin yenmesinden sonra birkaç kişi sohbe dalarak mekânı terk etmemiş, onu eşiyile yalnız bırakmayı düşünemeyen bu kimseler yüzünden bunalıp odadan dışarı çıkan Hz. Peygamber, ne yapacağını şaşırmıştır. İşte böyle bir durumda "*Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir.*"⁴⁹ şeklindeki ilk "hicap ayetleri" nazil olmuştur.⁵⁰ Bu sayede insanlar, bir odaya veya eve girmeden önce izin istemeyi ve

⁴⁵ Yavuz, *Sözün Gücü*, s. 29, 30.

⁴⁶ Buhârî, İman, 16; Müslim, İman, 59.

⁴⁷ Nesâî, Gusül ve Teyemmüm, 7; Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.

⁴⁸ Müslim, Tefsir, 25; Nesâî, Menâsikü'l-hac, 161.

⁴⁹ Ahzâb 33/53.

⁵⁰ Buhârî, Tefsir, (Ahzâb) 8; Müslim, Nikâh, 93.

hane halkının özeline saygılı olmayı öğrenmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in örnekliği ile, evin girişine asılan perdeleri kapalı tutma alışkanlığı edinmişlerdir.⁵¹

Evlerde mahremiyete dikkat edilmesine yönelik emirler, hizmetçilerin ve çocukların, Hicaz ikliminde insanların gün içinde istirahat ettiği üç vakitte ebeveynlerinin yanına girerken izin istemelerine dair ayetlerle pekiştirilmiştir.⁵² *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, 'Geri dönün' denirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir."*⁵³ ayetleri ise, özel hayatın dokunulmazlığını düzenlemektedir. Mahremiyet konusunda, *"...birbirinizin eksikliğini görmeye (ve duymaya) çalışmayın, birbirinizin mahrem hayatını araştırmayın..."*⁵⁴ buyuran Hz. Peygamber, odasında bulunduğu esnada gizlice kendisini izleyen bir adamın yaptığına öfke ile karşılık vermiştir.⁵⁵

Bu naslar, genel anlamda mahremiyeti hatırlatırken, aslında beden mahremiyetine odaklanmaktadır. Zira mahrem alana saygı, o alandaki bedenlerin mahremiyetlerine saygı manasına gelmektedir. Bedenin mahremiyetini ise, "örtü" kelimesinden ayrı düşünmek imkânsızdır.

III- MAHREMİYET EKSENİNDE BEDENİN SİMGELEŞMESİ VE ÖRTÜ

Bedenin "özel" ve "genel" olmak üzere iki farklı boyutta değerlendirilebileceğini yinelersek, özel boyutun, özellikle "örtü" kelimesi eşliğinde, başkalarının görme ve hatta bilme eylemlerinden uzak tutulması gereken kısma işaret ettiğini söyleyebiliriz. Yani "örtünme", sadece fiziksel örtüyü değil, gözlerden ve bilgiden uzak tutma eylemini de kapsamaktadır. Bedenin genel boyutu ise, onun bir tür sosyal paylaşıma, bilgiye ve görüş alanına açık ya da maruz kalan kısmını göstermektedir. Bu bağlamda "Örtünmenin asıl performansı bedenin mahrem olduğunu göstermesidir. Bedenin mahrem olması demek, sahibinin dışında kimsenin onun üstünde istediği gibi tasarrufta bulunamaması demektir. Mahrem bir bedene istenildiği gibi dokunulamaz, bakılamaz, işkence yapılamaz. Dolayısıyla beden ancak mahremiyeti olduğu takdirde kendisini biyolojik bir yığından ya da sokaktaki herhangi bir taş parçasından farklı kılma imkânına sahip olur. Bu anlamda mahremiyet, siyasal/toplumsal alandaki temel varoluş koşuludur ve örtünme, mahremiyeti tesis etme minvallerinden biridir."⁵⁶

⁵¹ Buhârî, Nikâh, 68.

⁵² Bkz. Nûr 24/58-59.

⁵³ Nûr 24/28-29.

⁵⁴ Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr ve Silâ, 28.

⁵⁵ Buhârî, Diyât, 23; Müslim, Âdâb, 42.

⁵⁶ Öğüt, Süheyb, Açık Görüş, *Star Gazetesi*, 14 Ocak 2008.

Dinsel ve kültürel açıdan beden ve mahremiyet algılarındaki farklılık, beden mahremiyeti konusunda da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda "Batı uygarlığı bedenin haysiyetine ve insan bedenlerinin çeşitliliğine hürmet etmekte hep zorlanmıştır."⁵⁷ şeklindeki bir değerlendirmeyi, samimi bir itiraf olarak okumak mümkündür. İslâm toplumlarında ise beden mahremiyeti, ağırlıklı olarak kadın bedeninin mahremiyeti üzerinden anlaşılmıştır. Her ne kadar kadın bedeninde örtülmesi öngörülen kısımlar erkek bedenindekilerden fazlaysa da, beden mahremiyetini kadına has kılmak, sünnetin inşa ettiği algıya terstir. Nitekim bir gün ağır bir taş taşıırken peştamalının çözülüp yere düşmesi sonucu çıplak kaldığını ama taşı bırakıp da izarını tekrar kuşanmadığını anlatan Misver b. Mahreme, olayı gören Hz. Peygamber'in derhal kendisini uyararak "*Dön de elbiseni al. Çıplak gezmeyin!*"⁵⁸ buyurduğunu söylemektedir. Benzer bir örnekte, ashâbından birinin dizlerinin üst kısmı görülecek şekilde bacaklarını açarak oturduğunu gören Hz. Peygamber, "*Uyluğunu ört. Çünkü uyluk avrettendir.*"⁵⁹ buyurmuştur.

Şu durumda Hz. Peygamber'in, bedene saygıyı, yaşa ve cinsiyete bağlı olmaksızın bir üst değer olarak ele aldığı anlaşılmakta, onun çocukların mahremiyetine bile özen göstermesi, bu kanaatimizi desteklemektedir. Muhammed b. İyâz, küçükken Rasulullah'ın yanına götürüldüğünü, üzerindeki elbisenin yetersizliği yüzünden avret yeri açılınca Rasulullah'ın "*Onun mahrem olan avretini örtün, çocuğun avret yerinin mahremiyeti, büyüğün avret yerinin mahremiyeti gibidir ve Allah, avretini açana (rahmet nazarıyla) bakmaz.*" buyurduğunu anlatmaktadır.⁶⁰ Elbette bu, çocuğa bedeninin değerli ve kendisine özel olduğunu öğretmeye yönelik ahlâkî bir uygulamadır. Mahremiyet konusundaki hukukî sorumluluk ise, bulûğ yaşına gelmekle kesinleşmektedir. Hz. Peygamber, "*Âdet göreceğ yaşa gelen kızın namazı ancak başörtüsü ile kabul edilir*"⁶¹ derken ve eşlerinin yanında gördüğü genç kızların artık âdet olduklarını öğrenince örtünmelerini isterken,⁶² bu çizgiyi net bir biçimde çizmektedir.

Kadının beden mahremiyetine dair nasslar ise, geleneğin giyim ölçüsünü yeterli bulmayan Hz. Ömer'in de endişe ile dile getirdiği üzere, ziyaretçilerle ilgilenmek zorunda kalan Peygamber hanımlarının, iyisiyle kötüsüyle her tür insanla karşı karşıya gelmeleri sonrası nazil olmuştur.⁶³ "*Mü'min kadınlara da söyle, gözlelerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar sal-sınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından, yahut kocalarının babalarından,*

⁵⁷ Sennett, *Ten ve Taş*, s. 11.

⁵⁸ Müslim, Hayız, 78; Ebû Dâvûd, Hammâm, 2.

⁵⁹ Tirmizî, Edeb, 40; Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.

⁶⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III/257, h.no: 5119.

⁶¹ Tirmizî, Salât, 160; Ebû Dâvûd, Salât, 84.

⁶² Ebû Dâvûd, Salât, 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/95.

⁶³ Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 9, Tefsîr, (Ahzâb) 8.

yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut Müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkeklığı kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vâkıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki, kurtuluşa eresiniz!"⁶⁴ buyuran ayetle, başörtüsü kullanmaya alışık olan hanımların, boyun ve göğüslerini de kapatacak şekilde daha özenli örtünmeleri emredilmiş, gelişi güzel olan giyim alışkanlığı bir forma sokulmuştur.⁶⁵

Hiz. Âişe, "Allah ilk muhacir kadınlara rahmet eylesin. Allah 'Kadınlara başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar' âyetini indirince, onlar dışarıda giydikleri uzun elbiselerinin kenarını bölüp, (elde ettikleri parça ile) başlarını örttüler."⁶⁶ demektedir. Hiz. Peygamber, ipekli narin kumaşların erkekler tarafından giyilmesi yerine hanımlar tarafından başörtüsü olarak kullanılmasını önermiş,⁶⁷ kadınların eteklerinin, entari giyen ya da peştamal kuşanan erkeklerin eteklerinden bir karış daha uzun olmasını istemiştir.⁶⁸ Ayrıca kadınların dışarı çıkarken ev elbiselerinin üzerine bir dış giysi almaları da ayetle belirlenen hususlardandır: "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."⁶⁹ Diğer taraftan Kur'an'da cinsellik ve evlilik beklentisi kalmayacak kadar yaşlanan kadınların dış örtülerini çıkarmalarında bir sakınca bulunmadığına hükmedilmiştir.⁷⁰

Beden mahremiyetiyle özdeşleşen örtü, sonuçta bir şeyleri örttüğünü ilan ederek örtünen kısımlara dolaylı olarak işaret eden bir tür açma eylemini üstlenmektedir. Bir başka deyişle örtü, örttüğü kadar açan bir şeydir. Biz bir şeyin örtü olduğunu bildiğimizde, onun neyi örtmüş olabileceğini de biliriz ve bu anlamda örtü, örttüğü şeye dolaylı olarak işaret ederek onu metaforik anlamda açar. Bu yüzden beden mahremiyeti, aynı zamanda örtünün sadeliği ve dikkat çekmemesi gibi hususları da içermektedir. Örtü, olabildiğince sade olduğunda örtme işlevini daha iyi yerine getirir. İslâm bu sebeple örtüyü bedeninin bir parçası gibi kabul etme yoluna gitmiş, onun ilgi uyandırmamasını ve kendini gizleme özelliğine sahip olmasını istemiştir. Bu bağlamda giysinin örtünme işlevini hakkıyla yerine

⁶⁴ Nûr 24/31.

⁶⁵ İslâm'ın nevezuhur olmayan başörtüsü uygulamasına ahlâkî hedeflerine uygun olarak yeni bir varlık kazandırması hakkında bkz. Görmez, "İlâhî Dinlere Göre Başörtüsü", s. 28.

⁶⁶ Buhârî, Tefsir, (Nûr) 12; Ebû Dâvûd, Libâs, 30.

⁶⁷ Müslim, Libâs ve Zinet, 18; İbn Mâce, Libâs, 19.

⁶⁸ Nesâî, Zinet, 105; Tirmizî, Libâs, 9. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", s. 63.

⁶⁹ Ahzâb 33/59.

⁷⁰ Nûr 24/60. Örtünme konulu ayetler ve değerlendirmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Duman, Zeki, "Kur'an'da Örtünmenin Temel Sınırları", *İslâmiyât*, yıl: IV, sy. 2 (Örtünme), ss. 35-52.

getirmesi önem kazanmaktadır. Nitekim bedeni örtmek amacıyla giyilen kıyafetlerin çok dar olmamasını isteyen Hz. Peygamber,⁷¹ eğer elbise ince ve şeffaf bir kumaştan yapılmışsa altına astar giyilmesini önermiştir.⁷² Aslında giyinmiş olmalarına rağmen uygunsuz kıyafetlerinden dolayı çıplakmış gibi görünen kimselerin cennetten mahrum kalacaklarını bildirmiştir.⁷³

Bu açıdan bakıldığında “mahrem” denilen yerlerin örtülmesi, basitçe bedenin bir kısmının kumaş ve benzeri şeylerle kapatılması gibi fiziksel bir gayrete ve görünüme işaret etmemektedir. Örtünme, insanın sosyolojik ve psikolojik karakterinin zedelenmeden gelişmesine; dinî inançları ve estetik duyguları gibi birtakım değerlerinin korunabilmesine hizmet ettiği sürece gerçek anlamına erişir. Zira örtünmenin bir yüzü bireye bakarken, diğer yüzü topluma dönüktür. Bireysel olması anlamında örtünme, özde benlik saygısıyla alâkalıdır. Bu konuda ilginç bir örnek, Hz. Peygamber'in Abdullah b. Ümmü Mektûm'un yanında eşlerinden örtünmelerini istemesidir. Gözleri görmeyen bir sahâbî olması sebebiyle onun yanında kendilerini rahat hissedebileceklerini düşünen eşleri bu duruma şaşırınca Hz. Peygamber; *“O görmese de siz onu görmüyor musunuz?”* demiştir.⁷⁴

Toplumsal yüzüyle örtünme ise, insanın bir anlamda başkaları ile arasına mesafe koyarak kendi “kişiliğinin farkına varışı” ve bu mesafe sayesinde dış etkilere maruz kalmaktan kurtularak diğerleriyle iletişiminin formuna kendisi karar verecek şekilde “özgürleşmesi” demektir. Başkalarıyla iletişimimizin en güzel nasıl olabileceği sorusu karşısında verdiğimiz cevap, hem ahlâkı hem de beden mahremiyetini aynı anda ilgilendirmektedir. Zira ahlâk en temelde bir iletişim formudur ve iletişimin nasıl olması gerektiğine dair tercih ve bilinçliliğimizi yansıtır. Dolayısıyla geldiğimiz bu noktada beden mahremiyeti, “ahlâk”ın bir konusu olmaya başlar.

Kişinin kendi özeli demek, kişiye özgü bir mekân demektir. Yani beden, mahremiyeti sayesinde, başkalarının nüfuzuna büyük oranda kapatılmış bir sosyal mekânın teşekkülünü sağlamaktadır. Örtünme sayesinde insan bu özel mekânı yani mahremiyeti ile sosyalleşir. Kısacası en özelimiz, aslında bizim bir sosyalleşme formumuzu yansıtır. En özel yanımızı örtüyle gizlemek suretiyle toplumsal alanda kendimize özgü bir yer açarak sosyalleşiriz. Bu şekilde toplumsal hayatta hem çok özel, hem de çok genel yanlarımız aynı anda ama birbirine karışmadan, ayrışarak var olurlar. Nitekim “Örtü, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren nerede ve hangi formda olursa olsun, sosyal ilişkinin bir eşiği/ön koşulu olarak belirlenmiştir. Örtünme olgusu, zamanla toplum kesimleri

⁷¹ Buhârî, Büyü', 62, Salât, 10.

⁷² Ebû Dâvûd, Libâs, 36.

⁷³ Muvatta', Libâs, 4; Müslim, Libâs ve Zinet, 125.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, Libâs, 34; Tirmizî, Edeb, 29.

arasında sınıfsal, meslekî ve/veya hiyerarşik bir kisve olarak da sembolik anlamlar yüklenmiştir.⁷⁵

Örtünün sosyal çehresi, iki yönlü duyarlılığı gerekli kılmaktadır. Kişi utanma sâikiyle bedenini örttüğü gibi, muhatapları da onun bedenine karşı gözlerine sahip olmak durumundadırlar. Gözlerin mahreme bakmaktan sakınılması emrinin Kur'ân'da iki defa tekrarlanması ve her iki cinse de aynı cümle formunda ayrı ayrı hitap edilerek bu konuda cinsiyetin fark oluşturmadığının vurgulanması dikkat çekicidir: "Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar... Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar..."⁷⁶ Hz. Peygamber, tesadüfen görüvermenin bir vebali olmasa da ikinci defa bakmanın, bakışları uzatmanın yasak olduğunu belirtmiş ve "Bir bakışa diğerini ekleme!"⁷⁷ buyurmuştur. Bir kadın ile bakıştığını görünce amcasının oğlu Fadl'ın yüzünü bizzat eliyle tutup öbür tarafa çeviren Hz. Peygamber,⁷⁸ aynı mantıkla, yol kenarında oturarak sohbet etme alışkanlıklarını bırakmak istemeyen ashâbına, o halde yoldan gelip geçenlerin rahatsız olmaması için bakışlarına hâkim olmaları gerektiğini söylemiştir.⁷⁹ Örtünene gösterilmesi gereken hassasiyet noktasında bir diğer örnek de, Hz. Peygamber'in cemaatle namaz kılınırken erkeklerin arkasında saf tutan hanımlara, erkekler doğrulup oturmadıkça başlarını secdeden kaldırmamalarını emretmesidir.⁸⁰

Beden mahremiyetinin ihlâlini sadece görme ile sınırlamayan Hz. Peygamber, "Erkek erkeğin, kadın da kadının avret yerine bakamaz. Bir elbisenin içinde (bir örtünün altında) erkek erkeği kucaklayamaz, kadın da bir elbisenin içinde (arada örtü bulunmaksızın) bir kadını kucaklayamaz."⁸¹ buyurmuş ve iki kadının veya iki erkeğin çıplak iken aynı yatakta yatmalarına izin vermemiştir.⁸² O, çocukların yedi yaşından sonra ayrı yataklarda yatmalarını isterken⁸³ de bu bilinci yerleştirmeyi amaçlamaktadır.

Bütün bu uyarı ve önlemlerle sonuçta kişiye özgü bir mekân sayesinde, onun çok özel duygularına dair bir tür sığınak oluşturulmak isteniyor gibidir. Yani İslâm, her insanın kendine özgü hassasiyetlerinin sığınabileceği bir mekânı sürekli hazır tutmak istemektedir. Böyle değerlendirildiğinde beden mahremiyeti dediğimiz olgunun, aslında bedenin kendisiyle doğrudan ilgili olmadığı görülecektir. Belki bu olgu, daha çok insana özgü olan bazı hassas duygu, düşünce ve inançların korunmasını ve bunların korunduğunu sosyal olarak simgelemeyi üst-

⁷⁵ Ay, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)ı", s. 15.

⁷⁶ Nûr 24/30-31.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, Nikâh, 42, 43; Tirmizî, Edeb, 28.

⁷⁸ Buhârî, Hac, 1; Müslim, Hac, 407.

⁷⁹ Buhârî, İsti'zân, 2; Müslim, Selâm, 2.

⁸⁰ Buhârî, Salât, 6; Nesâî, Kible, 16.

⁸¹ Müslim, Hayız, 74; Ebû Dâvûd, Hammâm, 2.

⁸² Nesâî, Zinet, 20; Dârimî, İsti'zân, 20.

⁸³ Ebû Dâvûd, Salât, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/181, 188.

lenmektedir. Beden mahremiyeti, insanın tamamen dışarıya yani dış etkilere maruz bir nesneye dönüşmemesi gerektiğinin işaretidir. Beden mahremiyetini tümünden kaldırmak, soyut ve psikolojik olan söz konusu insanî niteliklerin özel oluşunu simgeleyecek somut bir aracı da ortadan kaldırmaktır. Nasıl ki insan yuva özlemine somut olarak ev ya da benzer kurumlarda simgeleştiriyorsa, kendine özgü duygu, düşünce ve inançlarını da beden mahremiyeti dediği özel mekânda somut olarak simgeleştirmeye çalışmaktadır ve dinin korumak istediği de işte bu simgedir.

SONUÇ

Beden mahremiyeti, insanın kendi bedeni ile yabancılaşmasına ve onu daha işin başında potansiyel bir günah aracı olarak görmesine yol açmayacak şekilde ele alınmalıdır. Zira özellikle Hıristiyanlıkta beden horlanmış ve gerçeğe ulaşmanın önündeki engel olarak ele alınmıştır. Oysa asıl olan, beden de aynen ruh gibi Allah tarafından en güzel şekilde yaratılarak insana emanet edildiğini ve bu yönüyle insanın bedeniyle barışık olmasının Allah ile iletişimde ne denli önemli rol oynadığını kavramaktır. *"Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik."*⁸⁴ ayetinin anlamını tarih boyunca her kültürde ve her coğrafyada okumak mümkündür. İnsan giyinir; kimi zaman mahremini gizlemek ve süslenmek, kimi zaman da mevsim şartlarından korunmak ve kendini savunmak için⁸⁵ giyinse de, *"Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır."*⁸⁶ Bu açıdan beden mahremiyeti, salt bir bedensel uzuvları gizleme olayı değil, hem insanlarla hem de Allah ile özel bir iletişim kurma şeklidir. Zira bedene dair bir mahremiyet alanı tesis etmek, insanlarla nasıl bir iletişim kuracağımıza dair bir bilinçlilik yani tercih sorunu olduğu gibi, Allah karşısında hürmetkâr ve sorumluluk sahibi bir duruşun da ifadesidir.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, trs.

Ay, Eyüp, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)ı", *İslâmiyât*, yıl: IV, sy. 2 (Örtünme), ss. 11-18.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.

Çelikoğlu, Nalan, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

....., *Mahremiyet -Kişiye Ait Özel Alan Tartışmaları-*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2008.

⁸⁴ A'râf 7/26.

⁸⁵ Nahl 16/81.

⁸⁶ A'râf 7/26.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân (255/868), *es-Sünen*, I-II, Thk. ve Thr. Fevvâz Ahmed Zümerlî-Hâlid es-Seb' el-Alîmî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Duman, Zeki, "Kur'an'da Örtünmenin Temel Sınırları", *İslâmiyât*, yıl: IV, sy. 2 (Örtünme), ss. 35-52.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, I-IV, Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul trs.

Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem –Medeniyet ve Örtünme-*, Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Görmez, Mehmet, "İlâhî Dinlere Göre Başörtüsü", *İslâmiyât*, yıl: IV, sy. 2 (Örtünme), ss. 19-33.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Halîl b. Ahmed (175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, I-VIII, thk. dr. Mehdî el-Mahzûmî, Mektebetu'l-Hilâl, trs.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (273/887), *es-Sünen*, I-II, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994.

İbn Manzûr (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-LV, thk. Abdullah Ali el-Kebîr ve diğerleri, Dâru'l-Meârif, trs.

Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvatta'*, I-II, Haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1993.

Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, (Nevevî Şerhi ile birlikte), I-XIX, Haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, I-IX, Haz. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1994.

Öğüt, Salim, "Mahrem", *DİA*, XXVII/ 388-389.

Öğüt, Süheyb, Açık Görüş, *Star Gazetesi*, 14 Ocak 2008.

Sennett, Richard, *Ten ve Taş –Batı Uygarlığında Beden ve Şehir-*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2002.

Şişman, Nazife, Emanetten Mülke –Kadın Bedeninin Yeniden İnşası-, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

Ünal, İ. Hakkı, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslâmiyât*, yıl: IV, sy. 2 (Örtünme), ss. 53-68.

Yar, Erkan, Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

Yavuz, Hilmi, *Sözün Gücü*, Dünya Yayınları, İstanbul 2003.

Yıldırım, Belma, *Batı Sanatında İnsan Bedeni ve Değişen Anlamı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Eğitim Bilimleri Ens., İstanbul 2008.